

Szalatnai Rezső memoranduma elé

A Regio hasábjain az alábbiakban olyan dokumentumot tárunk az olvasó elé, amelynek 44 év tetszhalál-sors után adatott meg a feltámadás. Folyóiratunk előző számában szoltunk a szlovákiai magyar értelmiségi lét nagy időszakáról, a számkivetettséggel való szembesülés éveiről. Ez az időszak kit-kít a maga módján rabolt meg. A gyermektől iskoláját, a felnőttől méltóságát, a földművestől földjét, az iparostól üzemét, az öregtől és rászorulótlól segélyét vette el, végül mindannyiukat anyanyelvétől akarta megfosztani. A felvidéki magyarság legtöbb veszteséget megért rétege kétségkívül az értelmiség volt, közülük is leginkább azok, akik tevékeny részesei voltak a második világháború előtti csehszlovákiai magyar szellemi kultúra kialakításának. Hogy melyek voltak e kisebbségi szellemi kultúra ismérvei, azt Fábry Zoltánnak *A vádlott megszólal* című írása után most Szalatnai Rezső memoranduma tárja elének a maga részleteiben.

Szalatnai Rezső 44 év késéssel is hitelesen tudósít bennünket. Hitelesen, hisz maga is aktív részese volt a szlovenszkói magyar fiatalok értelmiségi mozgalmának. Egyik alapító tagja a „Sarló”-nak, a szociáldemokrácia eszméinek elkötelezett híve s ugyanakkor - leginkább az 1938-1945 közti időszakban - a szlovákiai magyarság élvonalbeli, bátor hangú publicistája. Részesévé vált a szlovákiai magyar szellemi horizont kialakításának, európai méretűvé szélesítése 25 évnyi folyamatának. E folyamat útjelzőiként tarthatók számon az 1938-1948 közt keletkezett Szalatnai-írások, melyekről egyik kortársa állapította meg, hogy: „a szlovákiai magyarság belső lelki ellenállását példázzák. Bizonyítékai annak a becsületes viselkedésnek, emberi megbízhatóságnak, nemzeti hűségnek és szülőföldszeretnek, melynek ez a neve: szlovákiai magyar”. Ez értelmiségi rétegnek ugyanakkor a „felszabadulással” egy időben azt kellett megélnie, hogy ezt a szellemi hazát egyszerűen kirántották a talpa alól, s mi több, ezt fokozták azzal is, hogy a szlovákiai magyarságot üldözendő közellenséggé kiáltották ki. Ha volt felismert és céltudatosan vállalt küldetésstudata ennek a fiatal értelmiségi gárdának, akkor ez a küldetés annak hirdetése volt, hogy a magyar nem ellensége a körülötte élő népeknek, nemzeteknek. E küldetést, annak minden keservesen megharcolt eredményével együtt söpörte le az asztalról a csehszlovákiai magyarságot sújtó kollektív ítélethozatal, mely Peéry Rezső szavaival élve normális erkölcsi érzékkel felfoghatatlannak bizonyult.

Szalatnai számára ugyanilyen felfoghatatlannak tünnek a történetek. Hogyan? Hát „a világ a faji diszkriminációkért harcol vagy ellene?” kérde *a Noteszlapok márciusban* című naplótöredékében. De ugyanezt az értetlenséget tükrözi az a történet, melyet e sorok írójának Szalatnai R. Judit, az író lánya mondott el erre az időre emlékezve. Eszerint, amikor Szalatnai nemcsak értesülésekből, hanem tényszerűen is tudomást szerzett a szlovákiai magyarokra zúduló megpróbáltatásokról, azonnal felkereste Laco Novomeskýt, a Szlovák Nemzeti Tanács iskolaügyi és kulturális megbízottját. Amikor nagy nehézségek árán bejutott hozzá, megragadta az egykori DAV-ista harcos- és eszmetárs gallérját és így kérdezte tőle: „Laco, hogy mertétek ezt csinálni?” A barikád azonban, melynek korábban ugyanazon oldalon harcoltak, most kettőjük közé került. A válasz némi ígéretéssel vegyített magyarázkodás után lényegében elutasító volt. Író ember számára mi maradhat az írástudó jóbarát, a hatalomhoz jutottak árulása után? A papír és a hit valamely eljövendő igazságszolgáltatásban, melyet a szlovákiai magyarság tiszta lelkiismerettel várt. Az igazságtalansággal szemben papírra vetett igazság feltételezi az íróember hitét egy esetleges közfelháborodásban, az objektív szemléletmód érvényre jutásában, rejtőző szolidaritásban. Fábryhoz hasonlóan Szalatnai is megpróbált a szlovák kortársakhoz fordulni: „Kérjük a szlovák alkotókat, írókat, művészeket, nevelőket, egyházi embereket és felelősséggel dolgozó politikusokat, kövessenek el mindent ennek az intézkedésnek visszavonására, hatálytalanítására, mert ez a

szlovák nemzet jó hírét a lehető legsúlyosabban veszélyezteti” - írja 1946-ban a *Kiáltvány a világhoz* című írásában. Fábryhoz hasonlóan Szalatnainak is csalódnia kellett...

„A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 közt” című Szalatnai-írás a lakosságcserevel megbízott pozsonyi Magyar Meghatalmazott Hivatal egykori helyettesének, Szabd Károlynak a hagyatékával került a Magyarorsággutató Intézet archívumába. (Leltári száma:

1009/1990.) Szabó Károly halála előtt elmondta, hogy több alkalommal felkereste Szalatnai Rezsőt, Jócsik Lajost és másokat is azzal a céllal, hogy rávegye őket a csehszlovákiai magyarság második világháború utáni üldöztetése, a magyar-szlovák lakosságcsere történetének megírására. A felkértek azonban a hatvanas, hetvenes évek fordulóján még nem tartották időszerűnek e kérdés napirendre tűzését. Szabó Károly ekkor határozta el, hogy a birtokában lévő áttelepítési dokumentumokat kiegészítve összegyűjti a még hiányzó részleteket, és ennek alapján megkísérli az 1945-1949 közötti időszak történeti rekonstrukcióját. Munkájához segítséget kért és kapott Szalatnai Rezsőtől is. Így került valószínűleg birtokába Szalatnai több mint 40 oldalas kézírata, melyet Szabó Károly az általa szerkesztett, magyar-szlovák lakosságcsereéről szóló kézirat anyagában egyértelműen memorandumként emleget. Arra, hogy írását szélesebb nyilvánosság részére készítette, maga Szalatnai is céloz: „Ezért íródott ez a kis füzet, a csehszlovákiai magyarság igaz ügyének védelmére. Amit itt állítunk, az emberileg meghatározható tények és igazságok krónikája, krónika, mely minden sorával nyugodtan és rendületlenül néz körül.” A kiadás, illetve a kiadás elmaradásának részleteiről azonban eddig semmilyen információval nem rendelkezünk. Ennek értelmében a kézirat jelenlegi formájában torzónak tekinthető, hisz nézetünk szerint befejezetlen, mert megáll az 1945. évnél, és torzó azért is, mert a Szabó Károly által felhasznált részekben helyenként néhány sor terjedelmű szövegromlás keletkezett. Közlésünkben ezeket a helyeket jelöltük.

Mivel a szövegben több olyan rész is található, mely rokonítható a Regio 1. számában közölt *Emlékirat és Helyzetkép*, valamint más 1945-1948 közt keletkezett Szalatnai-írásokkal, úgy véljük, hogy épp ezek az anyagok készítették arra szerzőjüket, hogy egy bővebb terjedelmű írásban tárja a nyilvánosság elé a szlovákiai magyar sorskérdések összefüggéseit. A mű írásának kezdete 1946 elejére datálható, hisz nem szerepel benne konkrét megfogalmazásban a tömeges méreteket öltő csehországi deportálás ténye, de még a reszlovakizáció ügye sem. Ez azért is feltételezhető így, mert a reszlovakizációs rendelet ellen Szalatnai egy külön írásban, „*Kiáltvány a világhoz*” címmel tiltakozott, amely 1946. június 28-án jelent meg a Szabad Szó 1. oldalán. Továbbá az is valószínűsíthető, hogy korábban íródott Fábry Zoltán kiáltványánál, vagy legalábbis azzal párhuzamosan. Fábry kézírata viszont előbb elkészülhetett, mert Szalatnai saját memorandumának utolsó passzusában már Fábryt idézi. Az a tény, hogy Fábry kiáltványa mellett Szalatnai memorandumja az ismeretlenség homályában maradt, többek között annak is köszönhető, hogy a kitelepített Szalatnai Rezső kegyvesztett maradt kommunista hatalom Csehszlovákiájában, de tevékenysége, munkássága nem nyerte el kommunista Magyarország támogató elismerését sem. A két memorandum összehasonlító szövegvizsgálata ugyan nem célja e rövidre szabott bevezetőnek, annyi azonban megállapítható, hogy amíg Fábry az elvek eszmei magaslataira emelt gondolatmenetét állítja a szlovákiai magyarság védelmére, addig Szalatnai Rezső szinte a talaj fölött szállva, közelképek sorozatában tárja elénk a szlovákiai magyarság szellemi térképét, s rábízta a tényekre: beszéljenek azok helyette. Fábry Zoltán kiáltványa a fasizmus-antifaszizmus elvének ütköztetése köré épül fel. Szalatnai Rezső memorandumának homlokterébe viszont a demokrácia melletti kiállás kerül. Memorandumja a demokrácia eszméjének valóságos ódája, példaértékű megidézése. Dzurányi László szövegéből vett részlettel vallja, hogy a demokrácia a kisebbségi magyarság egyetlen jövőbeni esélye.

Szándéka szerint Szalatnai Rezső a szlovákiai magyarok ügyében íródott védőbeszédét „egy bírói tévedés megakadályozására” írta. Tévedésnek fogta fel tehát még 1946 elején is mindazt, amit a szlovákiai magyarság át kellett, hogy éljen. Saját igazát és népének igazát, a szlovákiai magyar „hugenotta-sors” igazát kész volt bármely perben a világ elé tárni. A szöveg sodró erejű stílusára is érvényes az, amit a „*Két hazában egy igazsággal*” című könyve bevezetőjében mond: „Ha az olvasó esetleg úgy érzi, hogy írásaimban sok a líra, s hogy e publicisztika mennyire recitatív hangú, gondoljon arra, hogy nem volt más közlési módom. Amit vállaltam, el kellett végeznem. Az ellenállás természetemmé vált”.

A fentiekén kívül Szalatnai Rezső írásának közlése véleményünk szerint három, jelenleg is aktuális kérdés megfogalmazását rejti magában:

1. Az 1918-tól kezdődő körképben különös nyomatékkal szerepelnek a csehszlovákiai magyarság történelmének sorsformáló dátumai s a dátumokat övező körülmények tisztázását elősegítő érvek. A csehszlovákiai magyarság történelmének hét évtizedes múltjára gondolva talán elérkezettnek vélhetjük azt az időt, amikor a most közzétett dokumentum fényében újraértékelve végiggondolhatóvá válik a csehszlovákiai magyar kisebbség történelmének minden fejezete.

2. Az olvasó előtt lévő dokumentum húsz év csehszlovákiai magyar történelmét - különös tekintettel az értelmiség szerepére - teszi az erkölcsi mérce tárgyává. A csehszlovákiai magyarság történelmének újabb fejezete előtt állva ez a mostani közlés alkalmat ad arra is, hogy a mérleg másik serpenyőjébe odahelyezzük az azóta eltelt történelmi időszakot, s az abba befoglalt értelmiségi magatartásnormát is. A két időszak összevetése jó alkalom lenne a jelenlegi csehszlovákiai magyar szellemi mérce szintjének megállapítására is.

3. A memorandum szövege a kassai kormányprogramra való hivatkozással kezdődik. A Kassán törvénybe foglalt törvénytelenység kikiáltásának ez évben van a 45. évfordulója. Az a tény, hogy eme kormányprogramot mind a mai napig nem helyezték hatályon kívül, egy fokkal hangsúlyosabbá teszi Szalatnai Rezső memorandumának máig érő aktualitását.

M. I.